

**PAKKEN
PROLETARIAAT**

KLAAS MULDER

ISVW UITGEVERS

We moeten onder ogen gaan zien dat de huidige werkloosheid niet het gevolg is van een bankencrisis. Als de financiële wereld weer op orde is, zal er niet ineens weer werk zijn voor de honderdduizenden die nu thuis zitten. Voor het eerst zal ook de witteboordensector sterk gaan krimpen, waardoor zich – bij gelijkblijvend onderwijsbeleid – een **pakkenproletariaat** zal vormen van hoogopgeleide, maar nauwelijks plaatsbare professionals. We ontkomen er niet aan om na te denken over een andere verdeling van werk en een andere inrichting van het onderwijs. Hoe bieden we jonge mensen perspectief op zinvol werk in een evenwichtige samenleving?

PAKKEN PROLETARIAAT

Klaas Mulder

ISVW UITGEVERS

INHOUD

	Inleiding	7
DEEL 1:	HOE WE RIJK WERDEN	
1	Boeren en bovenlui	23
2	Perpetuum Mobile	38
3	Mens en machine	53
4	De crisis als dip	67
5	Publieke werken	77
DEEL 2:	ZINVOL WERK	
6	Vijftien uur per week	95
7	Economie voor (opnieuw) beginners	107
8	Kost en inwoning	126
9	Verkoopkracht	135
10	Comfort zone	151
DEEL 3:	WIE SCHRIJFT DIE BLIJFT?	
11	Ander onderwijs voor een andere tijd	167
12	Genoeg geschoold	182
13	Voor het papiertje	194

PAKKENPROLETARIAAT

14	Allemaal anders	207
15	Voor een prikkie	220
	Genoeg!	229
	Noten	233

INLEIDING

Wondere wereld.
Vandaag alleen maar gepraat.
Toch een bord eten.

“Weet je wat ‘toegevoegde waarde’ is?” vraagt Dutoit me, nadat we in de tuin zijn gaan zitten. Dutoit is voorzitter van de Kamer van Koophandel in Vereeniging, Zuid-Afrika. In 1992, in de maanden voor de eerste vrije verkiezingen, ben ik daar om nieuw leven te blazen in de stedenband tussen Eindhoven, Tilburg en de Vaalregio, het mijnbouwgebied ten zuiden van Johannesburg dat bekend werd door de gebeurtenissen in Sharpeville. Onze delegatie heeft voornamelijk afspraken met leden van de zwarte bewonersorganisaties, maar gezien de veranderingen die op til zijn, willen we toch ook spreken met vertegenwoordigers van de blanke elite.

“Toegevoegde waarde betekent letterlijk, de waarde die je ergens aan hebt toegevoegd door arbeid. Koop voor tien Rand een eikeltje en kweek dat op tot een boom die je voor honderd Rand kunt verkopen. Koop voor honderd Rand hout en maak er planken van die duizend Rand waard zijn. Koop voor duizend Rand planken en maak er meubels van die je voor tienduizend Rand kunt verkopen. Dat is toegevoegde waarde.” Daarna volgt de bekende riedel over Zoeloes, Sotho en Xhosa die niet gewend zijn te werken. “Als je naar de groothandel rijdt om tien cassettebandjes te kopen en je verkoopt ze op een kleedje in de straten van Sebokeng, dan creëer je niets. En dan zul je ook nooit voorspoed kennen.”

Later windt ons reisgezelschap zich op over het gemak waarmee

deze man vanuit zijn lommerrijke tuin oordeelt over de volksaard van de mensen aan wie hij zijn rijkdom te danken heeft. Het voedsel op zijn bord, de kleren aan zijn lijf, zijn huis, het is allemaal verdiend met het zweet – en bloed – van de mensen over wie hij zo zelfingenomen oordeelt.

Pas heel veel later vraag ik me af wat mij zo anders maakt dan deze man. Het enige voedsel dat ik ooit geproduceerd heb zijn een paar aardbeien uit eigen tuin, die ik zonder keurmerk van de supermarkt eigenlijk niet goed durfde op te eten. In de eenenvijftig jaar dat ik op deze aarde rondloop, is mijn bord altijd gevuld door anderen. Van mijn vierde tot mijn dertigste zat ik op school, afgewisseld door perioden met los-vast werk als muziekleraar en perioden in de bijstand. Ook daarna leefde ik van publiek geld, omdat ik de publieke zaak diende als leraar, consulent en adviseur. Ook mijn ouders en grootouders leefden van inkomsten uit de publieke sector, de meesten in het onderwijs, een bij het gemeentelijk energiebedrijf.

Het is daarom misschien niet zo'n wonder dat ik de vraag van Dutoit niet kon beantwoorden: "Weet je wat toegevoegde waarde is?" Ik wist dat het de grondslag van het btw-stelsel is, maar van eikels, planken en meubels had ik geen weet. Ik wist wel wat (hard) werken was, maar realiseerde me nauwelijks hoezeer mijn salaris betaald werd met het zweet – en bloed? – van mensen die akkers bebouwen, erts delven, bomen kappen en goederen produceren. Alleen dankzij die *productieve economie* kon de overheid mij vrijstellen voor het uitvoeren van mijn werkzaamheden.

Ik heb mijzelf de opdracht gegeven uit te zoeken hoe we het in Nederland, in Europa en in de hele Westerse wereld voor elkaar hebben gekregen om een steeds grotere klasse van pratende en schrijvende professionals vrij te stellen van productieve arbeid. Waarom heb ik vijftig jaar lang goed te eten gehad terwijl ik nooit een spade in de grond gestoken heb? Misschien wilde ik dit boek schrijven uit schuldgevoel over mijn eigen luxe. Er was zeker ook ergernis over het gemak waarmee de mensen om mij heen, vaak tweeverdieners in dienst van de overheid of van gesubsidieerde instellingen, zich afzetten tegen mensen die hun geld verdienen met buffelen in het bedrijfsleven. Ik ben afkomstig uit

een grote familie waar sommige kinderen van de boerenzoon die mijn opa was de kans hadden gekregen om te studeren en anderen jong waren gaan werken in het bedrijfsleven. Ik kon nooit helemaal begrijpen waarom mensen die uit de schatkist betaald worden zich beter zouden moeten voelen dan mensen die de schatkist vullen.

Daarnaast had ik ook een filosofische interesse in de vraag hoe het kan dat hele gemeenschappen ontstaan die allemaal ongeveer dezelfde dingen *normaal* vinden. Gemeenschappen die dezelfde woorden gebruiken, dezelfde tv-zenders kijken, dezelfde boeken lezen, maar ook, die zich afzetten tegen dezelfde verschijnselen in de boze buitenwereld. Ik schreef eerder een boek over de wonderlijke wereld van de woningcorporaties, waar grote groepen professionals hetzelfde volle vertrouwen hadden in oplossingen waarvan elke twaalfjarige direct doorzag dat ze niet zouden gaan werken. Ik ontdekte dat twee soms meer weten dan een, maar dat tien vaak weer minder weten dan twee. Hoe groter de gelijkenis tussen de leden van een gemeenschap, hoe blinder ze worden voor de overduidelijke signalen dat er ook wel eens iets anders aan de hand zou kunnen zijn.

Het meest overtuigende antwoord op de vraag waarom groepen professionals dezelfde dingen normaal vinden vond ik in het werk van filosoof en wetenschapshistoricus Thomas Kuhn. Zijn theorie over paradigmaveranderingen in de natuurwetenschappen geeft – mutatis mutandis – ook handvatten om te begrijpen waarom gemeenschappen in het sociale of economische veld op enig moment samen dezelfde dingen normaal vinden. Daar hebben ze goede redenen voor, want de *normale wetenschap* geeft bruikbare antwoorden op de belangrijkste vragen van een tijdperk. Maar als de wereld verandert, blijft de gevestigde orde vasthouden aan de oude recepten terwijl voor buitenstaanders allang zichtbaar is dat we haar niet meer met de oude begrippen, waarden, idealen en procedures kunnen begrijpen. Kuhn beschrijft hoe een ooit succesvol paradigma op een bepaald moment ontoereikend blijkt te zijn, terwijl de nieuwe antwoorden nog niet voor handen zijn. In tijden van gewijzigde gezagsverhoudingen en technologische revoluties volstaan de oude oplossingen vaak niet meer, maar de zittende beleidsgemeenschappen zijn vaak nauwelijks in staat de ra-

dicaliteit van hun tijd te begrijpen. Dat gold aan het einde van de 15e eeuw, toen de reformatie, de ontdekkingsreizen en de uitvinding van de sterrenkijker de astronomie van die tijd omvergooiden. Het gold in de vroege 19e eeuw, toen de stoommachine en elektriciteit de wereld op zijn kop zetten. En het geldt in onze tijd: alles wordt anders, maar we kunnen dat nauwelijks begrijpen met de wetenschap van gisteren.

Ik heb me regelmatig afgevraagd of ik de professionele bagage heb voor een boek over arbeidsmarkt en economie. Ik ben het toch maar gaan schrijven, want gebrek aan *expertise* is niet altijd een probleem. In tijden van systeemcrisis geeft de bewezen wijsheid van de gevestigde orde niet meer de antwoorden die we nodig hebben en moeten we ruimte maken voor nieuwe ideeën, ook – of juist – als die van buitenstaanders komen. Kuhn maakt duidelijk dat de geborneerdheid van de oude garde nooit bewust gehanteerd wordt: het is niet zo dat de economen van onze tijd geen andere antwoorden *willen*, maar het wezen van een paradigma is dat je er niet zomaar uit kan stappen. De ‘mensen die het weten kunnen’ in de economie danken die wijsheid aan een lange initiatie in de normale wetenschap. Hun wetenschap heeft ook lang gewerkt, of leek te werken. We zijn twee eerdere kredietcrises te bovengekomen met de economische principes die nu in de partijprogramma’s staan: stimuleren van bedrijvigheid en economische groei, investeren van publiek geld, werken aan koopkracht, creëren van arbeidsplaatsen, en vooral, zwaar inzetten op zoveel mogelijk onderwijs. Anderen die net als ik twijfelen bij het herstel van de expansie-economie kunnen daar moeilijk tegenop, want de bewijslast voor nieuwe modellen is nog flinterdun, al is het maar omdat de bewijzen in het beste geval in de marges van de normale wetenschap moeten worden verzameld.

De dominante oplossingen waren vaak goede, werkzame oplossingen (of hadden op zijn minst een sterke overtuigingskracht). Ze waren in de eerste plaats goed voor de leden van de economische en politieke gemeenschap zelf. Het principe van *vrijstelling* (een deel van de bevoelingsbevolking vult de schatkist zodat een ander deel zich met *publieke werken* kan bezighouden) zorgde er millennialang voor dat velen uitdagend, veilig en verheven werk konden doen; heel veel anderen kregen een veel beter leven dankzij de schoonheid, de zingeving, de zorg

en de wijsheid die de vrijgestelden teruggaven aan de samenleving. De kenniseconomie bood slimme jongens en meisjes, ook van eenvoudige komaf, de kans op publieke en commerciële topfuncties. De door mij in dit boek scherp bekritiseerde *leerplicht* gaf aangenaam en boeiend werk aan honderdduizenden die hun brood verdienden als docent; miljoenen Nederlanders konden gelukkig en welvarend worden dankzij de beschikbaarheid van goed onderwijs.

De economische mechanismen die in dit boek worden beschreven *werkten*. Maar dat maakt ze niet onaantastbaar. In de eerste plaats zullen we zien dat het gegeven dat iets goed is, niet betekent dat je er niet te veel van kan hebben. Maar dat is een lastig punt voor de gevestigde orde. Dat belastingheffing het mogelijk maakt om nuttige collectieve goederen te realiseren, betekent niet dat er geen grenzen zijn aan de belastbaarheid van producenten. Dat elk kind enig onderwijs moet hebben, betekent niet dat we ze niet ook te veel en te lang naar school kunnen sturen.

Het inzicht dat je *te veel van het goede* kunt hebben, ontwikkelt zich meestal pas in een tijd waarin een verzadigingspunt is bereikt en overschreden; en zelfs dan moeten we nog lang aan de gedachte wennen. Dat zien we in de woningmarkt, waar aan het begin van de jaren 60 duidelijk sprake was van een naar internationale standaarden laag eigen woningbezit. Het had toen zin om de koop van woningen te stimuleren. Er braken dertig jaar aan waarin er altijd een markt was voor nieuwe koopwoningen. Dat maakt het in onze tijd lastig voor de mensen die in die dertig jaar in het vak zaten om de knop om te zetten en in te zien dat de oude modellen ineens niet meer lijken te kloppen. En dat geldt in het onderwijs, dat ooit 1% van de Nederlanders opleidde tot een hogere opleiding, en nu ruim 25%. Zelfs als we glashelder kunnen aantonen dat we met de 25% meer dan genoeg van het goede hebben, dan nog is dat vanuit het normale onderwijsbeleid nauwelijks te bevatten en blijven we ons inspannen om *nog meer* mensen hoog op te leiden.

Nogmaals, het is de gemeenschap van bewezen wijsheid niet persoonlijk aan te wrijven dat ze de tekenen van de nieuwe tijd proberen te doorgronden met de versleten logica van gisteren. Hoewel deze ge-

In een essay uit 1930 voorspelt John Meynard Keynes dat automatisering zal leiden tot een 15-urige werkweek. Tachtig jaar later lijkt zijn voorspelling uit te komen. Een nieuwe fase van automatisering leidt tot de opkomst van een pakkenproletariaat van hoog opgeleide mannen en vrouwen zonder werk.

De werkgelegenheid in de witte boordensector kan niet langer kunstmatig hoog gehouden worden met injecties van geleend geld, maar het onderwijs blijft zich vooral op die sector richten.

Filosoof Klaas Mulder laat zien dat we geen andere keuze hebben dan het anders verdelen van de laatste banen. Met weinig, maar zinvol werk kan iedereen een gevulde maag hebben met ruim voldoende welvaart en welzijn.

